

Українці та поляки у місцях спільного проживання у часи Другої світової війни: проблеми співіснування

Олександр Лисенко

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 8. – Харків; Київ: Критика, 2006. – С. 82-93.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

- © Східний інститут українознавства імені Ковальських
- © Автор статті
- © Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва
- © Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Олександр Лисенко (Київ)

УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ У МІСЦЯХ СПІЛЬНОГО ПРОЖИВАННЯ У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ СПІВІСНУВАННЯ

Головними ареалами спільного проживання поляків та українців у передвоєнний період були Волинь, Галичина, Поділля, Холмщина, Підляшшя, Лемківщина.

Друга світова війна відкрила нову сторінку в складній історії стосунків українського та польського народів. Визначальний вплив на їхній характер мали такі фактори, як втрата Польщею державності внаслідок її окупації німецькими і радянськими військами, кількаразова зміна державних кордонів та меж окупаційних територіально-адміністративних утворень, протистояння між українськими і польськими радикальними силами, що вилилося в кровопролитний міжнаціональний конфлікт.

Проблема українсько-польського порубіжжя на цьому хронологічному відтинку мала кілька складників. Першим із них можна вважати територіально-адміністративний компонент. Після вторгнення вермахту і Червоної армії у вересні 1939 року II Річ Посполита перестала існувати як держава. Приєднання Західної України (поляки назвали ці землі «*południowo-wschodniemi kresami*») до Української РСР перекроїло карту українсько-польського порубіжжя: Волинь і Східна Галичина – ці найбільші українсько-польські масиви – потрапили в зону соціалістичного експерименту більшовиків.

Наступний етап зміни кордонів започаткувала агресія Німеччини проти Радянського Союзу. Після окупації гітлерівськими військами всієї Польщі і Західної України польсько-український анклав виявився розділеним кордонами рейхскомісаріату «Україна», Генерального губернаторства (пізніше у його складі було виокремлено дистрикт «Галичина»), «Трансністрії».

Вже у липні 1941 року Кремль дезавуював свої угоди з Німеччиною, укладені 1939 року, хоча й заявив про доцільність перенесення переговорів з приводу кордонів між Польщею і Радянським Союзом на повоєнний період. Сталін умів доводити розпочаті справи до кінця: 16 серпня 1945 року відбулося підписання радянсько-польського договору про дружбу і кордони, відповідно до якого розмежування здійснювалося за так званою «лінією Керзона» (вона враховувала традиційне етнографічне розмежування між власне українськими і польськими материками).

Нагадування про ці загальновідомі факти дозволяє окреслити основні віхи політики гітлерівського і сталінського режимів у польсько-українському питанні.

Від осені 1939 року до літа 1940 року польське населення Західної України опинилося у незрівнянно гіршому становищі, ніж інші етнічні групи. Інкорпорація і радянізація регіону супроводжувалася всіляким акцентуванням уваги на тому, що більшовики і Червона армія відновили історичну справедливість, домоглися визволення західних українців від національного і соціально-економічного гніту. Прищеплюючи полякам комплекс провини, радянське керівництво водночас демонстративно заохочувало розвиток української культури, використання української мови у середніх та вищих навчальних закладах, державних установах.

Від червня 1940 р. все помітніше проступають зрушення у ставленні нової влади до поляків. Не останню роль у цьому відіграв меморандум прем'єр-міністра Сікорського на адресу британського Форін-офіс, у якому прозвучала пом'якшена позиція польського емігрантського уряду стосовно Радянського Союзу.

Однак жодні реверанси влади (зокрема, у соціальній сфері) не могли позбавити поляків гіркоти від втрати державності. Для будь-якого польського патріота «возз'єднання» західних українців з єдинокровними братами Наддніпрянщини залишилося незагойною раною, а українізація Львова, в якому до війни частка поляків сягала 60% населення, здавалася протиприродною, антипольською акцією.

Польський політикум та інтелігенція знали і про те, що українські націоналісти не вважали «золотий вересень» 1939 року вінцем вирішення «українського питання». У лідерів ОУН існувало його власне бачення, і полягало воно в тому, щоб будь-якими засобами домогтися відродження суверенної національної державності. «Соборизація» України по-сталінськи їй не влаштувала.

Особливо рельєфно принцип «розподіляй і володарюй» виявився в діяльності гітлерівської адміністрації. Послідовно вважаючи Польщу ворогом III рейху, Берлін всіма засобами намагався вбити в поляках навіть саму думку про можливість відновлення державності. Водночас представники німецької військово-політичної еліти вели з лідерами ОУН розмови про можливість появи українського національного державного утворення у будь-якій формі. Втім, далі проєктів, які до того ж вкрай негативно і роздратовано сприймав Гітлер, справа не пішла.

Показово, що нацисти у жорстокий спосіб переслідували будь-які прояви опозиційної політичної активності як українців, так і поляків, переводячи контакти з ними виключно у площину військової та економічної співпраці.

До речі, відомий польський історик Т. А. Ольшанський зазначав, що «в українських колабораційних формаціях спочатку опинилися багато людей із щиро патріотичними переконаннями, позаяк українці змушені були обирати поміж двома ворогами, причому німці видавалися їм меншим злом. До того ж ОУН певний час схвалювала цю процедуру, завдяки якій багато молодих українців здобували основи військової підготовки та отримували зброю. Натомість поляки, які вступали до таких формацій, окрім нечисленних агентів, спрямованих туди Підпільною Польщею, були найгіршим шумовинням та відвертими здириками, – ніхто з поляків не міг мати жодних сумнівів щодо того, що головним ворогом Польщі у цій війні є Німеччина»¹.

У перші місяці окупації нацисти доволі спокійно сприйняли створення українськими активістами місцевих органів самоврядування, міліційних формувань, розгортання видавничої роботи. Українські за складом батальйони «Роланд» і «Нахтігаль» серед перших вступили у Львів, але відразу передали контроль над містом німецьким властям.

Каральні підрозділи нацистів знищували польську інтелігенцію, представників громадських і політичних організацій. Але як тільки ОУН(Б) продемонструвала Актом 30 червня 1941 року власні амбіції, нацисти повернули вістря репресій і проти національно орієнтованої частини українців.

Та навіть на цьому фоні особіно виступають по-езуїтськи вибудовані й задалегідь сплановані заходи німецької адміністрації по виселенню поляків із Грубешівського та інших повітів. Їхня земля, господарські будівлі передавали українським селянам, переселенцям із Замойщини, причому незрідка останні, передчуваючи недобре, йшли на такий крок неохоче, тільки під страхом репресій. Таким чином під українсько-польськими стосунками

гітлерівці закладали потужну міну сповільненої дії. Пройшов час, і вона вибухнула.

Влітку 1942 року на Грубешівщині польські бойовики вбили близько 40 провідних українських діячів, зокрема солтиса Т. Костюка, селянина С. Була з Гостинного, мужа довір'я П. Лагоду з Маличів, вїйта Є. Яроша з Молодятичів, священника С. Маленка з с. Дратова на Білогірайщині, вчителів А. Шавалю і Т. Когута, вїйта І. Шурбу, мужа довір'я І.Габуду, солтиса М. Бринкевича, волосного агронома Б.Панчишина на Володавщині, працівника Українського допомогового комітету М. Левицького на Краківщині². Відповідь українців не забарилася. Спалахи насильства, взаємне донощиттво у німецькі спецслужби зафіксовано практично скрізь, де спільно проживали українці й поляки. Невдовзі стихія ксенофобії набула організованих форм, до чого приклали руку польські й українські радикальні сили.

До тих пір, поки долю німецько-радянського протистояння не було вирішено на фронті, ОУН вважала своїм ворогом більшовиків. Поразки вермахту 1943 року актуалізували антипольський вектор і підштовхнули радикальне крило ОУН і командування УПА до пошуку нових шляхів розв'язання проблеми польської присутності на Волині. Прагнення витіснити поляків з етнічних українських територій оформилось у політичне рішення. Та коли з'ясувалося, що навіть під загрозою застосування сили польське населення не бажає залишати насиджені місця, почалася масова збройна акція, ініційована ОУН(Б). В лютому 1943 року в червневій таємній директиві командира УПА «Клима Савура» містилося розпорядження «провести широкомасштабну акцію з ліквідації польського елемента. Тієї боротьби не можемо програти, і будь-якою ціною слід послабити польські сили. Села, розташовані в лісах, а також біля лісних масивів, повинні зникнути з поверхні землі»³.

Серед причин кровопролиття слід виділити кілька основних. По-перше, позиції керівників польських та українських націоналістичних організацій відзначалися крайньою непомстуливістю і неприхованим шовінізмом. Ці погляди знаходили відгук та співчуття у середовищі низового активу й резонували з давніми й зовсім свіжими взаємними образами широких кіл польської та української громадськості. У звіті командування АК Львівського регіону (грудень 1942 року) повідомлялося: «Ставлення до українців скрізь вороже. В жодній дискусії не проглядається хоча б якийсь політичний реалізм стосовно української справи. Кожна програма, що ставить собі за

мету вирішення українського питання, якщо тільки вона передбачає, що господарями на цій землі можуть бути тільки поляки, знаходить всебічну підтримку в тутешньому середовищі. Будь-який проект з наданням цим землям політичної автономії приречений на невдачу і будь-хто, навіть найбільш популярна особистість, якщо підтримуватиме його, не знайде тут схвалення»⁴.

У свою чергу, у «Вказівках перші дні організації державного життя» бандерівської ОУН (перша половина 1941 року) наголошувалося: «Винищувати в боротьбі зокрема тих, що боронитимуть режим, переселяти їх в [інші] землі, винищувати головню інтелігенцію, якої не вільно допускати до ніяких урядів, і взагалі унеможлиблюємо продукування інтелігенції, себто доступ до шкіл і т. д., ... польських селян асимілювати...»⁵.

За словами поляка С.Вронського, збройні відділи, підпорядковані Армії Крайовій, мали «взяти участь у реалізації плану “Буря”, головною ідеєю якого було прагнення до захоплення етнічних українських земель і включення їх до складу Польщі»⁶. У кінці 1943 року Бюро інформації і пропаганди (БІП) Головної Команди УПА під керівництвом Я. Ржепещького видало інструкцію для коменданта Львівського округу АК, начальників штабів та БІП, в якій, поміж іншим, вказувалося на необхідність не порушувати «ганебної для нас справи знищення православної церкви за наказом польського уряду на Підляшші і Холмщині в 1938 році», а також на потребу усунення з преси, листівок і розмов таких фраз: «Брати українці», «Плече до плеча», «За вашу і нашу свободу», «Рівні з рівними», «Вільні з вільними» тощо⁷.

По-друге, ескалації міжнаціонального конфлікту сприяло те, що в колаборантських формуваннях («шугманшафтах» та ін.) було задіяно багато і українців, і поляків, яких залучали до «пацифікації» місцевого населення (під цим евфемізмом розуміли каральні операції гітлерівців у зонах, де діяли радянські партизани). Нерідко вони набували національного, а не політичного забарвлення, що породжувало акції помсти. 27 квітня 1943 року партизанські вожаки О. Федоров, Л. Кизя й В. Бегма доповідали начальнику Українського штабу партизанського руху Т.Строкачу про те, що у південних районах області Дубно, Клевань та інших німці озброюють поляків гвинтівками й кулеметами для боротьби проти партизанів і націоналістів⁸.

По-третє, вже восени 1941 року боївки ендеків почали планомірну ліквідацію українських громадських діячів у Генеральному губернаторстві, а

навесні 1942 року на Холмщині жертвами терактів та зіткнень стало близько 400 українців. Це стало детонатором міжнародного вибуху⁹.

По-четверте, свою зацікавленість у тому, щоб ні українські, ні польські націоналістичні кола не встановлювали свій контроль у регіоні, виявив Кремль. Радянські партизани й підпільники досить часто своїми діями провокували каральні акції окупантів, які каталізували українсько-польське протистояння. Радянське командування активно використовувало поляків для боротьби проти українського націоналістичного підпілля. До складу багатьох партизанських загонів та винищувальних батальйонів входили виключно поляки. Один із таких підрозділів очолив Р. Сатановський, який у листі до О. Сабурова висловлював переконання, що червоний польський партизанський загін «буде передовим агентурно-розвідувальним загonom на території Польщі» і «школою майбутніх соціалістичних кадрів Польщі»¹⁰. Польськими за складом стали винищувальні батальйони у Соснівському районі Рівненщини, Комарнівському районі Дрогобиччини та в інших районах Західної України.

Необхідно сказати й про ті обопільні зусилля, метою яких був пошук шляхів до примирення і взаєморозуміння. У жовтні 1943 року провід ОУН(Б) ухвалив спеціальне рішення про польсько-українські відносини: «Польсько-українська різниця лежить сьогодні в інтересах Німеччини, а в першу чергу в інтересах більшовицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищення українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями. Провід ОУН осуджує акти взаємних масових вбивств, звідки вони не походили б, і взиває все українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію та дотримання постанови, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу. Заразом провід ОУН апелює до польського населення утриматись від усяких форм протиукраїнських виступів та чинно їм протиставитись. Всі самочинні акції терору, звідки вони не походили б, провід ОУН уважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішуче побоювати»¹¹.

Орієнтовані на емігрантський уряд у Лондоні польські національні сили також намагалися знайти мирне вирішення проблеми співіснування з українцями. Одна з інструкцій Крайової політичної репрезентації рекомендувала польському підпіллю на Волині під час переговорів з українською стороною погоджуватися з ідеєю незалежної України, але виключно в

межах до 1939 року, тобто без Галичини й Волині; гарантувати їм політичні, економічні й культурні права.

Кінець 1944 року позначений певною корекцією акцентів у політичній лінії ОУН(Б) щодо польського населення. «Поляки знайшлися в дуже подібній ситуації, як і ми... – зазначалося у тимчасових інструкціях організаційної референтури. – Це змушує нас змінити ставлення до поляків. Ми за ліквідацію конфлікту з поляками та спільну акцію проти спільного окупанта... Б'ємо тільки поляків, які пішли на співпрацю з більшовиками проти нас»¹². На території Підляшшя бандерівський провід рекомендував не вживати подразливу для місцевого польського населення назву «ОУН», використовуючи лише аббревіатуру «УПА»¹³.

Та, незважаючи на всі спроби порозуміння (а вони були непоодинокими), досягти компромісу не вдалося. Десятки тисяч замордованих у нечувано жорстокий спосіб з обох сторін (при цьому польські жертви у кілька разів переважали українські) – таким був результат одного з найнепримиренніших міжнародних конфліктів 30–40-х років ХХ ст.

Повертаючись до його причин, слід окремо виділити роль економічних чинників. Промисловий, торговельний і банківський капітал у II Речі Посполитій перебував у руках польських і єврейських підприємців, а відсоток українців у цій верстві залишався мізерним внаслідок відповідної протекціоністської політики уряду країни. Українські підприємці і кооперативи не мали державної та зовнішньої підтримки, що створювало нерівні умови конкуренції. Польські та єврейські землевласники різними шляхами скуповували землі розорених гуцулів, лемків, бойків, холмщаків, волиняків, охоплюючи їх борговими зобов'язаннями. Аби припинити споювання й обезземелення української бідноти, яка закладала свою маєтність, громадськість і релігійні діячі у 30–40-ві роки вели масштабну антиалкогольну кампанію¹⁴. Та загалом оборонна економічна стратегія визначала українцям роль аутсайдерів у ринковій конкуренції, істотно знижуючи їхній соціальний статус в суспільстві та всі можливості, пов'язані з ним.

Події війни яскраво й зловісно продемонстрували спроби досягти реваншу, які виявилися в антипольських і антиєврейських настроях і діях. Економічний аспект проблеми тісно переплітався з побутовим. Поділ довоєнного суспільства на «панів і різунів», презирливі назвиська «хлопи», «гайдамаки», «бидло» стосовно українського населення нарощували взаємну неприязнь. Серед поляків (навіть тих, що не були шовіністами) побутувало прислів'я: «Як свят святем, то не бендзе українець полякові братем».

Ситуацію не рятувала навіть наявність великої кількості змішаних шлюбів. Щоб забезпечити своє майбутнє, багато українців (православних і греко-католиків) переходили в лоно римсько-католицької церкви. Колишні єдиновірці зневажливо називали їх «калакутами», «перекинчиками», та й серед поляків вони не могли стати «своїми». Досить часто саме ця категорія населення вносила додаткову іскру в полум'я міжнаціонального протистояння. За свідченням священника Д. Хом'яка з с. Дрельов на Грубешівщині, за доносами «калакутів» гітлерівці арештували й ліквідували 25 його парафіян¹⁵.

Тим часом в «Інструкції до відомих командирів відділів» (9 червня 1944 року), виданій Військовою округою «Буг» УПА–Захід, давалися такі настанови щодо поляків: «а) ліквідувати сильні польські скупчення; б) вдарити по польській верхівці... Не вільно: а) вбивати жінок, дітей і старців; б) вбивати родини мішаних з українцями; в) вбивати людей, які не тяготіють до польщини і є властиво українцями римо-католиками»¹⁶.

Специфічний відбиток на взаємини поляків та українців у місцях компактного проживання накладали складні міжконфесійні стосунки. Холмщина, Підляшшя і Волинь були переважно православними, Галичина – греко-католицькою. Поляки, які мешкали на цих землях, перебували під омофором римсько-католицької церкви. Якщо Польська автокефальна церква не була заангажованою до національної боротьби українців, а деякі архієреї навіть сповідували проросійську орієнтацію, то греко-католицька церква займала виразно українську позицію, з чим мусила рахуватися Варшава. Хоча в середовищі цієї конфесії існувала течія на чолі з єпископом Г. Хомишиним, який прагнув до її латинізації, більшість кліру поділяла традиціоналістсько-помірковані погляди митрополита А. Шептицького на унію як носія ідеї єднання Сходу і Заходу.

Високий авторитет римсько- і греко-католицьких пастирів у польському та українському середовищі закріплював за ними роль не тільки релігійних, але й загальнонаціональних діячів. У міжнаціональних конфліктах вони здебільшого займали охоронну позицію щодо рідного етносу. Окрім того, коли доходило до прямих зіткнень, священники обох конфесій ставили етнічне вище за релігійне, де-факто підтримуючи насильство.

Прагнучи збалансувати ситуацію, нейтралізувати вплив радикальних сил, католицькі, уніатські й православні архієреї закликали віруючих і рядове духовенство до смирення і спокою. Скажімо, у кількох посланнях

А. Шептицького рефреном звучить заклик усвідомити всю гріховність насильства і самоцінність людського життя (послання «Не убий!» та ін.).

У кількох населених пунктах Галичини відбулися велелюдні спільні па-нахиди по загиблих у боротьбі за свободу, замордованих у застінках НКВС, які відправляли священнослужителі кількох конфесій. Однак гострота причетності до долі полеглих та рівень політизованості були настільки глибокими, що коли українські учасники церемонії в лісі Тептюжі (Дрогобич) почали співати патріотичну пісню «Не пора», польські ксьондзи демонстративно залишили кладовище¹⁷.

Костьол морально підтримував греко-католицьку церкву під час антиуніатської акції Кремля. Готуючи ліквідацію УГКЦ, радянські спецслужби створили т. зв. «Ініціативну групу» на чолі з протоієреєм Г. Костельником, яка взяла на себе функції приведення уніатів у лоно РПЦ. Греко-католицьке духовенство виявилось у подвійному кільці: воно одночасно зазнавало шантажу і погроз з боку радянських спецслужб та ОУН і УПА. Лише у Тернопільській області упродовж кількох місяців націоналістичні боївки скарали на смерть 23 пастирів за «співпрацю» з більшовицькою владою. За цих умов ксьондзи нерідко підкріплювали силу духу уніатських священників, переконуючи їх залишатися вірними душпастирському обов'язку і Святому престолу.

Духовенство різних конфесій постраждало від тоталітарних режимів. У перші місяці після падіння Польщі радянські каральні органи арештували 57 ксьондзів. Список греко-католицьких священнослужителів лише Станіславської єпархії, які безслідно зникли в надрах ГУЛАГу 1940 року, перевищував 100 осіб. Нацисти також «ізолювали» і «знешкоджували» патріотичне польське та українське духовенство. В Дахау утримували кілька сотень католицьких ієрархів з усієї Європи, над якими ставили медичні експерименти. Друга радянізація регіону супроводжувалася арештом тих священнослужителів, яким інкримінували підтримку польського та українського націоналістичного підпілля.

Сталін таки довершив задуману ще у 1939 році справу ліквідації УГКЦ. Після Львівського собору 1946 року храми і майно парафій, а також частина уніатського кліру перейшли в юрисдикцію російської православної церкви, а греко-католицька церква на довгі десятиліття перетворилася на катакомбу. Конфесійна карта західноукраїнського регіону кардинально змінилася: вона стала переважно православною, оскільки римсько-католицькі костьоли опустіли після масового переселення поляків у 1944–1946 рр.

Обидва народи в період Другої світової війни пізнали на собі гіркоту гнаних. Восени 1939 року почалися депортації т. зв. «осадників»: 890 тис. колишніх польських державних службовців, поліцаїв, лісників та інших соціальних категорій було вивезено у східні райони СРСР. Така сама доля спіткала тисячі українців, звинувачених в антирадянських настроях та діях. У 1940 році в ГУЛАГу перебувало 196 тис. ув'язнених українців¹⁸.

9 вересня 1944 року М. Хрущов від уряду УРСР та Е. Осубка-Моравський від Польського комітету національного визволення підписали угоду про переселення українців, які мешкали на захід від «лінії Керзона», до УРСР і поляків з України до Польщі. Далеко не всі поляки й українці бажали таких різких змін у своєму житті. Польське підпілля («Корпус Обеспеченства») підтримувало їхню рішучість зберегти статус-кво. Водночас українське підпілля прагнуло прискорити від'їзд польського елемента й повністю опанувати західноукраїнські землі, а також примушувало українців Закерзоння залишатися на місцях постійного проживання.

Натомість НКВС у звичний для себе спосіб «стимулював» переселенську акцію: лише у січні 1945 року було заарештовано 772 поляків, зокрема 14 професорів, 6 лікарів, 21 інженер, 5 ксьондзів¹⁹. Загалом упродовж 1944–1946 рр. Україну залишило 747 тис. поляків, 30 тис. євреїв, 12,5 тис. представників інших національностей. Понад 450 тис. українців перебралися з Польщі до УРСР²⁰. Тих українців, що з різних причин відмовилися виїхати в УРСР, у 1947 році було брутально депортовано в північно-західні регіони Польщі в ході сумнозвісної операції «Вісла».

Результатом польсько-українського обміну населенням, гітлерівських депортацій, операції «Вісла» і природних міграційних процесів стала зміна не лише географічних контурів порубіжжя, але і його етнічного змісту. В західноукраїнських областях формується моноетнічна структура населення. Негативні наслідки виїзду поляків – це залишені костьоли, вузівські кафедри, гострий дефіцит кадрів середньої ланки управлінців, ГПП, творчої інтелігенції, розрив родинних зв'язків.

На території Польщі відбувалися аналогічні процеси. Відтак Холмщина й Підляшшя набували все виразнішого польського етноконфесійного забарвлення.

Тим часом переселенців з Польщі було розселено в кількох областях України. Потрапивши в нове соціально-економічне середовище, чуже і незрозуміле для господаря-індивідуаліста, який звик самостійно приймати рі-

шення і за все відповідати, багато з них так і не змогли адаптуватися і намагалися повернутися назад.

З певною часткою умовності можна сказати, що в цьому випадку утворилися нові локальні зони порубіжжя в місцях компактного проживання переселенців. Мовний діалект, інше віросповідання, побутовий уклад, традиції, обряди і свята перетворювали їх на об'єкт надокучливої уваги з боку сусідів-автохтонів і породжували почуття відчуженості. Спроби прискореної, примусової інтеграції прибульців у колгоспно-радянський спосіб життя ламали вироблені звички й світоглядні стереотипи. Розрив з традиційним середовищем існування для багатьох став трагедією. Очевидно, і з цієї причини колишні переселенці вимагають визнання за ними статусу депортованих з усіма юридичними та соціально-економічними наслідками.

Польсько-український обмін населенням, інші примусові депортації перевели феномен порубіжжя в площину історичної пам'яті, ментальну сферу – живу, пульсуючу й таку, що вимагає адекватних рішень та дій.

¹ Ольшанський Т. А. Польсько-український конфлікт 1943–1947 // І. – 1997. – № 10. – С. 3.

² Сергійчук Володимир. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. – К., 2003. – С. 46, 47.

³ Ільющин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. – К., 2003. – С. 191.

⁴ Там само. – С. 53.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). Ф. 3833, оп. 1, спр. 69, арк. 37.

⁶ Люди, факты, размышления. – М., 1963. – С. 200.

⁷ Сергійчук Володимир. Назв. праця. – С. 134.

⁸ Ольшанський Т. А. Назв. праця. – С. 5.

⁹ Сергійчук Володимир. Назв. праця. – С. 121.

¹⁰ Mazur G. Wytuczne VIPu w sprawie ukraińskiej plk dyb. Jana Rzepeckiego // *Zeszyty Historyczne*. – 1993. – № 106. – S. 52, 53.

¹¹ Кічий І. Українсько-польські відносини на Волині в роки Другої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 34, 35.

¹² Козловський І. Переселенська акція 1944–1946 рр. та реакція на неї польського і українського підпілля // *Polska i Ukraina w II wojnie światowej*. – Rzeszów, 1998. – S. 167.

¹³ Чуб І. На українському Підляшші в рр. 1944–1948 // *Надбужанщина – Нью-Йорк*, 1998. – Т. 2. – С. 167.

¹⁴ Див.: Савчук Борис. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2001.

¹⁵ Сергійчук Володимир. Назв. праця. – С. 48, 49.

¹⁶ ЦДАВОВ України. Ф. 3836, оп. 1, спр. 14, арк. 44.

¹⁷ Вільне слово. – 1941. – 30 липня.

¹⁸ Винниченко Ігор. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – С. 42, 46.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 23, спр. 1691, арк. 3.

²⁰ Сергійчук Володимир. Назв. праця. – С. 530.